

Koncepciós perek Csehszlovákiában 1948 és 1954 között

A koholt vádak alapján, előre megírt forгатókönyvekkel operáló politikai perek a totalitárius rendszerek szinte állandó jelenségei közé sorolhatók. Nincs ez másképpen a kommunista diktatúrák esetében sem. Ezek mintája a Szovjetunió pergyára, amely gyakorlatilag az állam fennállása első pillanatától kezdve beindult. A kelet-közép-európai államokban, ahol 1949-ig bezárólag megtörtént a kommunista hatalomátvétel, a Szovjetunióban alkalmazott és jól begyakorolt módszerek kiváló alapot biztosítottak a saját külső, majd belső ellen-segekkel való leszámoláshoz.

Így nem meglepő, hogy a politikai perek Csehszlovákiában is jellemzőek voltak. Itt 1948 februárjában ragadta meg a kizárólagos hatalmat Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP). A Szovjetunió e csatlós államában a párton belüli ellenfelekkel való leszámolást gyakorlatilag a Magyarországon megrendezett Rajk-per indukálta. Bár ettől függetlenül is zajlottak koncepciós perek az országban (többek között Milada Horáková pere 1950-ben vagy Arnošt Kolman ügye),¹ egyik sem érte el a Sztálin által támasztott követelményeket, vagyis egyik sem volt legalább olyan horderejű, mint a Rajk-per. A Rajk-per megkomponálása során összesen 347 csehszlovák személyről készítettek jegyzőkönyvet a vallomások alapján,² ami jó kiindulópont volt a csehszlovák kirakatperek számára, hiszen ezek alapján tömeges letartóztatásokat indítottak. Bár hivatalosan a Rajk-perrel

¹ Horáková a CSKP képviselője volt, aki 1948-ban, a februári hatalomátvétel után lemondott mandátumáról. 1950 tavaszán tizenkét társával együtt fogták perbe azzal a váddal, hogy a rendszer megváltoztatására törekedtek. A perben négy halálos ítéletet hoztak, többek között Horákováét is. Kolmant egy 1948-as cikke kapcsán vádolták meg, amelyben kritikával illette a párt felső vezetését. Emiatt frakciónak, trockistának, agitátornak, pártellenesnek bélyegezték. Még abban az évben házi őrizetbe vették, majd rövid időn belül családjával együtt a Szovjetunióba szállították, ahol 1953-ig ült börtönben tárgyalás nélkül.

² Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér.*” *A Rajk–Brankov-ügy.* II. Saxum Kiadó, Debrecen, 2014. 349.

kapcsolatban csak 17 letartóztatásra került sor Csehszlovákiában,³ az általános gyanakvás és feszültség nőtt a párhivatalnokok körében, ami elősegítette a szovjet elvárást, hogy kutassák fel a pártot és a szocialista egységet bomlasztó ellenséget. Ugyanakkor a „csehszlovák Rajkot” jóval nehezebb volt felkutatni, mint azt a CSKP felső vezetése hitte.

Megkezdődött a múltbéli hibák feltárása a párton belül, és a „fő ellenség” gyanúja elsőként Vladimír Clementis külügyminiszterre vetült. 1950 első hónapjaiban Karel Šváb⁴ jelentést állított össze Clementis bűneiről azon vallomások alapján, amelyeket korábban letartóztatott politikusokból csikartak ki.⁵ A párt ezután nyílt támadást indított Clementis ellen, ami azonban fokozatosan fonódott össze az ún. „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyével, amely olyan prominens szlovák politikusokat érintett, mint például Gustáv Husák.⁶ Mivel azonban Clementis és a többi vádlott ügye kizárólag a szlovák régióra koncentrálódott, nem lehetett olyan méretűvé formálni, mint a Rajk-pert, amely nemcsak a kommunista államokban váltott ki jelentős hatást, de nemzetközi téren is.⁷

A következő személy, aki köré nagy volumenű pert lehetett volna építeni, Otto Šling, a brnói kerületi⁸ párttitkár lett. Az ellene irányuló és bűneit feltáró vizsgálatot Jarmila Taussigová⁹ kezdeményezésére indították meg 1950 nyarán. Probléma volt azonban, hogy ezt a vizsgálatot a főtitkár, Rudolf Slánský jelenléte nélkül végezték el, aki

³ Jiří Pelikán (szerk.): *The Czechoslovak Political Trials, 1950-1954. The Suppressed Report of the Dubček Government's Commission Inquiry.* Stanford University Press, Stanford, California, 1971. 77.

⁴ Šváb állambiztonsági tisztviselő, majd 1950-től nemzetbiztonsági miniszterhelyettes egészen a letartóztatásáig.

⁵ Karel Kaplan: *The Report on the Murder of the General Secretary.* I.B. Tauris & Co Ltd, London, 1990. 61–62.

⁶ Husák a világháborút követően Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) KB Elnökségének tagja volt, majd 1948 után bekerült a CSKP KB-ba is. Szabadulását és rehabilitációját követően 1969-től a CSKP első titkára, 1971-től főtitkár, 1975-től köztársasági elnök lett.

⁷ Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials*, 90.

⁸ A csehszlovák kerület (ún. *kraj*) a magyar megye megfelelője, bár annál nagyobb közigazgatási egység.

⁹ Taussigová 1948 és 1951 között a CSKP KB Pártellenőrző Bizottság vezető tagja.

hazatérve a jelentésben szereplő Šling elleni vádakát saját maga ellen is felhasználhatónak érezte, így új bizottságot hívott össze az ügy nyomozására, kevés sikerrel. Šling ügye megtorpanni látszott. Hogy miért tartóztatták le mégis 1950. október 6-án, arra egy levél adott ürügyet, amelyet Šling Emanuel Voskától kapott.¹⁰ A megkérdőjelezhető eredetiségű levél Šling kémtevékenységére adott gyanút, ez pedig elegendő alapnak bizonyult a „csehszlovák Rajk” leleplezéséhez.¹¹ Az üggyel kapcsolatban többek között letartóztatták Marie Švermovát,¹² Osvald Závodskýt¹³ és másokat. A letartóztatottak között tartott kihallgatásokon szerzett információk azonban elégtelenek voltak egy nagy koncepció per megrendezéséhez,¹⁴ így a CSKP felső vezetése ismét zsákutcába került a saját Rajkja után folytatott hajsza során.

Ekkor merült fel annak a gondolata, hogy magát a párt főtítkárárt,¹⁵ Rudolf Slánskýt keverik gyanúba, neve ugyanis egyre sűrűbben merült fel a már letartóztatottak vallomásaiban. Több tényező miatt azonban Slánskýt végül csak 1951. november 24-én tartóztatták le. Egyrésztől a közvetlenül a pártfőtítkára vonatkozó kérdések feltevése a vallatások során tilos volt, így a kihallgatásokat vezető állambiztonsági tisztek sokáig nem jutottak konkrét bizonyítékok birtokába. Másfelől a CSKP elnöke, a párt első számú vezetője, Klement Gottwald maga is vonakodott, hiszen Slánský az egyik legmegbízhatóbb embere, a párt vezetésében jobbkeze volt. Slánský és mindazok sorsát, akit vele együtt tartóztatattak le, végül ismét csak egy levél pecsételte meg, amelyet a „Nagy Utcaseprőhöz” címeztek, és amely

¹⁰ Voska mind a két világháború alatt az Amerikai Egyesült Államokban élő emigránsként a csehszlovák ellenállást segítette hírszerzői munkájával. Szocialista nézetei ellenére a nyugati kapcsolatai miatt vált gyanússá.

¹¹ Kaplan: *The Report on the Murder of the General Secretary*, 81–85.

¹² Švermová a CSKP KB Elnökségének tagja letartóztatásáig, Karel Šváb testvére és Jan Šverma ellenálló felesége. Férje kommunista politikus, 1944-től a szlovák partizánok tagja lett, aki a felkelés bukása után hunyt el.

¹³ Závodský a második világháborút követően a CSKP KB tagja. Előbb a Belügyminisztérium Belső Biztonsági Csoportjának parancsnoka, majd 1949-ben államvédelmi ezredes, végül 1950–1951 folyamán államvédelmi parancsnok.

¹⁴ Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials*, 99.

¹⁵ A többi kelet-közép-európai országtól eltérően Csehszlovákiában a főtítkári pozíció a második számú volt a párton belüli rangsorban.

a párt és Állambiztonság legfelsőbb vezetése számára egyértelmű bizonyítéka volt annak, hogy Slánský a párton belül hozott létre és irányított egy összeesküvő központot. Rudolf Slánský hajszája a „csehszlovák Rajk” után lezárult; ő maga került a közellenség szerepébe. A letartóztatottak kihallgatásának végeztével 1952. november 20-tól 27-ig sor kerülhetett a régóta várt (és szovjet oldalról elvárt) perek lefolytatására. A fő vád szerint Slánský Konni Zilliacus brit baloldali politikus¹⁶ segítségével készült államellenes összeesküvése a maga köré gyűjtött emberekkel. Az addig megszokott trockizmus és titóizmus vádja mellett azonban sokkal inkább kihangsúlyozták a cionizmust, és az egész per ennek fényében lett előre megkomponálva. A forгатókönyv alapján tehát a zsidó származású Slánský fő bűne az volt, hogy szándékosan cionistákat nevezett ki magas pozíciókba, akik hatalmuknál fogva további cionistákat helyeztek az egyes párt- vagy államhivatalnoki posztokra. A tizennégy vádlott Rudolf Slánský, Ludvík Frejka, Josef Frank, Vladimír Clementis, Bedřich Reicin, Karel Šváb, Artur London, Vavro Hajdú, Evžen Löbl, Rudolf Margolius, Otto Fischl, Otto Šling és André Simone voltak. Közülük csupán Londont, Hajdút és Löblt ítélték életfogytig tartó szabadságvesztésre, a többi vádlottat halálbüntetéssel sújtották, melyet 1952. december 3-án hajtottak végre.

A hosszú évekig tartó hajszának, amely számos emberéletet követelt, nem lett vége. A Slánský-pert további mellékperek követték, noha 1953 tavaszán nem csak Sztálin, hanem Gottwald is elhunyt. Sztálin halálával hiába következett be fordulat a Szovjetunió és a csatlós kelet-közép-európai államokon belül, Csehszlovákiában továbbra is zajlottak a politikai perek. Ez érintette a belügyminisztérium és a fegyveres erők tagjait, közigazdászok egy csoportját, illetve olyan letartóztatottakat, akiknek „nem maradt hely” a főperen belül (ilyen volt Gustáv Husák és Marie Švermová). A Slánský-perrel kapcsolatos mellékpereket csupán 1954-ben zárták le.

¹⁶ Zilliacus a brit parlament tagja, a Munkáspárt balszárnyának vezető alakja. A második világháborút követően számos csehszlovák és más baloldali, kommunista politikussal tartott fenn szoros kapcsolatot.

Kimondhatjuk, hogy Csehszlovákia nemcsak teljesítette, de túl is teljesítette a Szovjetunió elvárásait: 1948 és 1954 között összesen 233 halálos ítéletet hoztak, amelyből 178-at hajtottak végre.¹⁷

A Piller-jelentés

Ahhoz, hogy a koholt vádak alapján elítélt személyeket rehabilitálhassák, elengedhetetlen volt, hogy magát a per körülményeit is vizsgálat alá vessék. A kelet-közép-európai államokban zajló rehabilitációkra értelemszerűen csak Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követően nyílt lehetőség. Sztálin halálával a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetésében zajló változások kialakították azt a közeget, ami a persorozatok felülvizsgálatához volt szükséges. Teljes rehabilitációra és a koncepciós perek részleteinek feltárására azonban csak az 1989-es rendszerváltást követően nyílt lehetőség.

Csehszlovákiában az elhúzódó perekhez képest meglepő módon három rehabilitációs kísérlet is követte egymást meglehetősen rövid időintervallumon belül. Ennek ellenére a folyamat ebben az államban viszonylag későn indult meg, hiszen míg Magyarországon már 1954-ben megkezdődött a koncepciós perek felülvizsgálata, addig ekkor Csehszlovákiában még javában zajlottak a bíróságokon a politikai perek.

Az első bizottságot 1955-ben állította fel a CSKP, ám ekkor még egyáltalán nem azzal a céllal, hogy a Rudolf Barák¹⁸ által vezetett csoport felülvizsgálja az alig egy-két éve lezajlott pereket, hanem hogy végleg lezárják a Slánský-pert és mellékpereit. Ugyanakkor ez volt az első alkalom, amikor az életben maradt érintett személyek kimondhatták, min kellett keresztülmenniük a perek megkomponálása során. Lehetőség nyílt vallomásaik visszavonására és a rehabilitációért való folyamodásra. Bár nem minden kérelmet fogadtak el, 1955-ben mégis a Barák-bizottság munkájának eredményeként rehabilitálták Vavro Hajdút és Artur Londont.¹⁹ A tény azonban, hogy 1962-

¹⁷ Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 279.

¹⁸ Rudolf Barák 1953 és 1961 között a CSKP legfelsőbb vezetésének tagja, illetve belügyminiszter.

¹⁹ Bencsik Péter: Csehszlovákia 1956-ban – a magyar forradalom kitöréséig. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): *„A Szovjetunióval örök időkre*

ben Barákot a bizottságon belül végzett munkája miatt találták fenyegetőnek és tartóztatták le sikkasztás vádjával, önmagáért beszél.²⁰

Még Barák letartóztatásának évében, 1962-ben állította fel a CSKP a Drahomír Kolder vezette bizottságot, amelynek immár nyíltan kimondott feladatává vált a koncepciós perek felülvizsgálata (ennek magyarázata az SZKP XXII. kongresszusán indított újabb desztalinizálási folyamat volt). Kolder csoportjával párhuzamosan dolgozott továbbá az ún. „Barnabita-bizottság”²¹ is. A két bizottság 1963-ban kiadott közös jelentésében került sor a Slánský-per halálraítélteinek államellenes bűncselekményeik alól való felmentésére, továbbá Marie Švermová, illetve a „szlovák burzsoá nacionalisták” felmentésére.²²

Jelen fordítás alapjául az 1968-as Piller-jelentés szolgált. 1968 januárjában Antonín Novotný helyett Alexander Dubček került az első titkári posztra, s az általa képviselt „Akcióprogram” és az „emberarcú szocializmus” jelentősen befolyásolta a csehszlovák belpolitikát. Nem csupán kedvező közeget teremtett a perek felülvizgálatához, de egyenesen megkövetelte azt. 1968 áprilisában Jan Piller, a CSKP KB Elnökségének tagja vezetésével bizottságot állítottak össze e feladat elvégzése céljából. Piller irányítása alatt közgazdászok, ügyvédek, történészek és politológusok dolgoztak, hogy felgöngyölítsék az 1950-es években zajló politikai pereket (különös tekintettel a Slánský-perre, illetve a perek mechanizmusára és következményeire).²³ A jelentést olvasva leszögezhető, hogy készítői a rendelkezésükre álló dokumentumok (a CSKP Központi Bizottságának anyagai, Novotný és Slánský saját iratai)²⁴ alapján a lehető leg-részletesebben kívánták feldolgozni az eseményeket. Minden adat természetesen nem állt a rendelkezésükre: egy részüket a CSKP tartotta vissza, másik részüket maga a Szovjetunió. Ennek ellenére a Piller-bizottság tagjai nyíltan beszéltek a jelentésben arról, miként alakították azokat a szovjet tanácsadók vagy maga Sztálin. Tekintve,

és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2018. 18.

²⁰ Bencsik: *Csehszlovákia története dokumentumokban*, 306.

²¹ Nevüket az üléseik színhelyétül szolgáló kolostorról kapták.

²² Bencsik: *Csehszlovákia története dokumentumokban*, 306–307.

²³ Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials*, 9–10.

²⁴ Uo. 35.

hogy a CSKP felső vezetésében továbbra is ott ültek azok, akik aktívan szerepet vállaltak az 1950-es évek persorozataiban, a jelentés részletessége és valóságúságra való törekvése alapvetően magában hordozta nyilvánosságra kerülésének kudarcát. Piller a fokozódó politikai feszültség közepette jelentette nyáron a CSKP KB-nak, hogy a jelentés olyan szenzitív részleteket tartalmaz, ami nyilvánosságra kerülve teljesen eltörölné a CSKP és vezetésének tekintélyét a nép körében, mi több, válsághelyzetet idézhetne elő. Ez értelemszerűen rendkívüli fenyegetést jelentett mindazok számára, akik a perek előkészítésében vagy lebonyolításában bármilyen módon részt vettek. Az Elnökség tagjainak többsége a fentiek figyelembevételével a jelentés megtárgyalásának elhalasztása mellett döntött. A „prágai tavasz” eszkalálódó politikai hangulata és Piller jelentése végül odáig vezetett, hogy a bizottság számára korábban átadott dokumentumokat még az augusztusi intervenció előtt elkobozták, ahogy az azokról készült jegyzeteiket is, a kész jelentést pedig titkosították, készítőit munkahelyeikről elbocsátva hallgattatták el. Az augusztus 20–21-i szovjet (valamint magyar, bolgár, lengyel és elviekben keletnémet) bevonulást követően nyilvánvalóvá vált, hogy a jelentésről vagy annak tartalmáról ismét tilos beszélni, noha Dubček még ezt követően is igyekezett azt benyújtani a Központi Bizottság számára, hatalmában megingatva azonban eredménytelenül.²⁵ A jelentés Jiří Pelikán csehszlovák újságírónak köszönhetően került Nyugatra, aki 1969-ben távozott Csehszlovákiából. Angol nyelvre fordítva 1971-ben látott napvilágot Pelikán szerkesztésében. A jelentés nyugati kiadását Csehszlovákia pusztán a Nyugat újabb propagandájának minősítette.²⁶

Ahogy már fentebb említettem, a jelentés elsődleges célja az 1950 és 1954 között zajló politikai perek felülvizsgálata, részleteinek feltárása (a lehetőségekhez képest a legpontosabban), kiemelve a Slánský-pert. A jelentés három részből áll: I. Politikai perek, II. Újraértékelés és rehabilitáció, III. Politikai felelősség a pereket illetően.²⁷ Az első fejezetben a bizottság bemutatta, hogy a „csehszlovák

²⁵ Uo. 12.

²⁶ Uo. 14.

²⁷ Az első fejezet alfejezetei: A nemzetközi színtér; A hazai front; A perek fejlődése; A perek megkomponálásnak módja; A perek társadalmi következményei. A második fejezet alfejezetei: Felülvizsgálat a Szovjetunió

Rajk” utáni hajsza miként eszkalálódott Moszkva által is elfogadott, nemzetközi hatással rendelkező koncepcióssá, ezzel nélkülözhetetlen eseménytörténeti keretet adva a bizottság által végzett további vizsgálatokhoz. Ez a fejezet tárja fel azokat a módszereket is, amikkel az egyes pereket megkomponálták, illetve itt került sor annak vizsgálatára, miként hatottak a politikai ügyek a csehszlovák társadalomra, hogyan torzították el a szocializmust a perekkel, sokakat így elfordítva az eszmétől. A konkrét rehabilitációkra csupán a második fejezet utolsó szegmensében került sor. Tekintve, hogy a Kolderbizottság már korábban feltárta a politikai pereket a kommunista hatalomátvétel és 1954 között, a Piller-jelentés ennek némely ténymegállapítását átemelte.²⁸

Fontos megjegyezni, hogy bár a jelentés elsődleges célja a totalitárius rendszer igazságtalanságainak feltárása és áldozatainak rehabilitációja volt, erősen marxista szellemben íródott, és a kommunizmus eszméinek dicsőítésétől alapvetően nem távolodott el, sőt annak a diktatúra általi torzulására hívta fel a figyelmet.²⁹ Továbbá, bár rendkívül fontos volt már a maga korában is, akárcsak történelmi forrásként napjainkban, a bizottság rendelkezésére álló szűkös anyagok tekintetében a Piller-jelentés sem teljes és nem minden részletre kiterjedő vizsgálata a korszak politikai pereinek.

Az általam fordított szöveg csupán a jelentésnek a Slánský-perre és mellékpereire vonatkozó legfontosabb részeit tartalmazza, melyek az első fejezet második alfejezetében találhatóak. Természetesen a legjobb a teljes jelentés lefordítása és a magyar történettársadalom számára elérhetővé tétele volna, erre azonban a terjedelmi korlátok miatt nem adódott lehetőség.

*

A lefordított szövegben a szögletes zárójelk között olvasható részek az eredeti angol szövegben is szerepelnek, feltehetően Pelikán

Kommunista Pártjának XX. kongresszusáig; Az első felülvizsgálat lezárása; Felülvizsgálat, 1958–62; Rehabilitáció. Az utolsó fejezet alfejezetei: A párt- és kormányzervek felelőssége; A vezető hivatalnokok személyes felelőssége; Konklúziók.

²⁸ Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials*, 35.

²⁹ Uo. 10.

magyarázó megjegyzései, s nem a Piller-bizottság eredeti jelentéséhez tartoznak.

A jelentést, ahogy a tanulmányt is, lábjegyzetekkel láttam el, ugyanakkor az eredeti szöveg is tartalmaz hivatkozásokat. Ezeket az adott jegyzet után álló „(eredeti lábjegyzet)” kiegészítéssel láttam el, elkülönítve azokat a saját kiegészítéseimtől. Az eredeti hivatkozások között levéltári forrásokra történő utalások is találhatóak. Azonban a kötet megjelenése óta a dokumentumok átrendezésén mentek keresztül, mai jelzetük a szövegben szereplővel nem azonos.

A fordításban szereplő, a jobb tagoltságot lehetővé tévő címek saját betoldások, az eredeti szövegben nem szerepelnek.

A közölt dokumentum forrása a már hivatkozott kötet: Jiří Pelikán (szerk.): *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954: The Suppressed Report of the Dubček Government's Commission Inquiry*, Stanford University Press, Stanford, California, 1971. 100–130.